

Het onderwijs in Menterwolde (1)

door Otto Knottnerus

Middeleeuwen

Al in de middeleeuwen werd er onze dorpen onderwijs gegeven. Dat gebeurde meestal door geestelijken, zoals de vicaris (onderpastoor) en de koster. De vicaris van Meeden wordt al in 1488 genoemd, maar ook Noord- en Zuidbroek hadden een vicaris. De oude schoolmeester Joannes te Zuidbroek kreeg in 1571 ontslag, omdat hij "onnut was om de kinderen te leren". Een enkeling bezocht toen al een universiteit, zoals de Zuidbroekster pastoor Herman Eppens, die zich in 1490 liet inschrijven als student te Leuven. Ook Doede Tjarks, een deftige inwoner van Zuidbroek, die omstreeks 1570 landrichter van het Wold-Oldambt was, heeft aan dezelfde universiteit gestudeerd.

De dorpsschoolmeesters werden tot in de negentiende eeuw 'koster' genoemd, omdat ze werden betaald door de kerk. Bovendien waren ze verantwoordelijk voor allerlei taken, zoals onderhoud van het kerkgebouw, voorzingen en voorlezen uit de bijbel. Met hun leerlingen studeerden ze de liederen in, die 's zondags in de kerk werden gezongen. Ook speelden ze op het kerkorgel: Zuidbroek had tenminste omstreeks 1570 een orgel, Noordbroek in 1585, Meeden kreeg in 1643 een nieuw instrument.

De meeste schoolgebouwtjes of kosterijen stonden aan de rand van het kerkhof bij de kerk, zoals nu nog gebouw de Kerkhörn te Zuidbroek, dat tot 1883 als school fungeerde. Ze bestonden gewoonlijk uit een onderwijzerswoning met een stalgedeelte en een lokaaltje waar kinderen van alle leeftijden een plaatsje vonden. De schoolmeester was dus tegelijkertijd keuterboer. Het schooltje van Meeden was al in 1564 toe aan een flinke onderhoudsbeurt. In Muntendam stond vermoedelijk een kapel, waaraan omstreeks

1500 twee geestelijken waren verbonden. Eén daarvan zal zich met het onderwijs hebben bezig gehouden. Later viel dit dorp onder de hervormde kerk van Zuidbroek.

Uiterburen had een eigen kapel met een kerkhof bij de driesprong, waaraan vermoedelijk eveneens een schooltje was verbonden. In 1620 wordt dit schooltje in de kerkelijke rekeningen van Zuidbroek vermeld. Het simpele gebouwtje werd in 1636 vernieuwd en in 1883 omgebouwd tot een serie armenwoningen, die omstreeks 1960 werden afgebroken (achter Uiterburen nr. 92).

Tijdens de Republiek

Na de Reductie van 1594, toen Groningen protestants werd, bleef de hervormde kerk verantwoordelijk voor het onderwijs. Het inkomen van de kosteren werd aangevuld met schoolgeld en de opbrengst van de landerijen die bij de kosterij hoorden. In Muntendam en Meeden vulde de provincie hun inkomen aan. In Uiterburen gaf de drost van het Oldambt zo nu en dan wat extra geld, omdat zijn kinderen dit schooltje bezochten.

Noordbroek had twee scholen, die betrekkelijk dicht bij elkaar stonden. Vlak bij de kerktoren stond de Noorderschool, die in 1618 voor het eerst wordt vermeld. Dit gebouw verhuisde later naar de westkant van het kerkhof. De Zuiderschool stond op de plek van de huidige bibliotheek (Hoofdstraat 26). Het gebouw, dat al wordt genoemd in 1626, kreeg zeven jaar later een toren met een uurwerk, een zonnwijzer en een luidklok. Daarvoor gebruikte men 7000 kloosterstenen, die uit het voormalige Grijzemonnikenklooster van Termunten werden gesloopt. Volgens een overlevering wilde een deel van de boeren een tweede klokkentoren, omdat ze te ver van de kerk afwoonden om te zien hoe laat het was. De schoolmeester van de Noorderschool was tevens koster, die van de Zuiderschool trad op als organist.

Bij de stichting van dit tweede schooltje speelde niet alleen de kerk, maar ook het dorpsbestuur of kerspel een rol. De kerkvoogden klaagden in elk geval in 1636 dat *t caspel uns een Schoelmester opdringen wolde*. In Noordbroek woonden bovendien veel doopsgezinden, die weinig op hadden met de hervormde kerk. Waarschijnlijk fungeerde de Zuiderschool als een soort raadhuis voor de hele streek. Toen de Oldambtster boeren zich in de jaren 1640 tot 1649 onafhankelijk van de stad Groningen verklaarden, zetelden hun vertegenwoordigers in Noordbroek. In een boekje, dat in 1648 werd *gedrukt by Matyes Huens ... tot Noort-Broeck* stelden zij, dat het stadsbestuur zich zo schandelijk had misdragen, dat zijn rechten waren vervallen. De Staten Generaal beslisten echter in het nadeel van de Oldambtsters.

De school van Muntendam wordt pas in 1659 vermeld. Het gebouwtje stond vermoedelijk aan het Loeg, en was erg eenvoudig.

Meester toch!

Niet alleen over de gebouwen, ook over de schoolmeesters is het een en ander bekend. Schoolmeester Peter Hagius van Noordbroek werd bijvoorbeeld in 1626 betrappt toen hij 's nachts bij de visvijver van de pastorie aan het schatgraven was. Twaalf jaar later kreeg hij ontslag wegens diefstal uit de collecteschaal voor de armen. Zijn collega van de Zuiderschool kreeg het aan de stok met de kerkenraad, omdat hij zich in dronken toestand had misdragen. De ene keer had hij lopen schreeuwen bij de straat en bedreigd anderen te slaan en ruiten in te gooien. Een andere keer maakte hij zich schuldig aan kwaadsprekerij, schelden en vloeken. In 1682 werd meester Louwert Egberts ontslagen, nadat hij de predikant voor schijnheilige had uitgescholden. Zijn collega van de Noorderschool Harmannus Coeverts kreeg een uitbrander, omdat hij ging vioolspelen op

bruiloften, partijen en in de herberg. Dat gold als ongepast voor iemand die ook het godsdienstonderwijs verzorgde.

Dat sommige onderwijzers een stevige opleiding hadden genoten, blijkt wel in Zuidbroek. Theodorus Meijer had bijvoorbeeld gestudeerd en vertrok in 1645 naar Appingedam, waar hij leraar aan het gymnasium werd. Zijn opvolger Joost Hulzebusch was eerst bakker in Winschoten geweest, waar zijn vader predikant was. Ook Evert Clingius in Uiterburen was als predikantenzoon door zijn vader opgeleid. In Muntendam kennen we onder andere de namen van Albert Blinck en zijn opvolger Jan Jansen Holtvooght. Blinck vestigde zich later als koopman in Muntendam, Holtvooght kreeg bij zijn aanstelling in 1673 de opdracht om tevens rekenles te gaan geven, wat lang niet overal gebeurde. Net als elders hoefden arme kinderen geen schoolgeld te betalen. Meester Holtvooght klaagde echter in 1704 dat het kerkbestuur van Zuidbroek hem daarvoor geen vergoeding gaf, hoewel dat wel zou moeten.

In Meeden werd in de jaren 1650 tot 1648 les gegeven door Johannes ten Veenhuis, die vervolgens predikant te Meedhuizen werd. Na hem kwam Sievert Klugkist, die enkele schoolboekjes heeft geschreven. Maar met diens opvolger Harmen Berends Oltman hadden de inwoners het minder goed getroffen. Hij kreeg in 1681 een standje wegens openbare dronkenschap, vier jaar wegens een vechtpartij. Ook had hij een herberg, die hij aan zijn dochter diende over te doen. Schoolmeester Jan Tilking werd in 1724 afgezet wegens een drankprobleem, diens schoonzoon en opvolger Pieter Clasen Hagenus kwam tevens aan de kost als veenbaas. In 1750 werd hier Siwert Hayckens uit Termunten aangesteld, een kleinzoon van Klugkist, die een van de boekjes van zijn grootvader opnieuw uitgaf.

Slechts enkele jongens bezochten de universiteit, zoals in 1643 de boerenzoon

Hiltjo Eppens uit Zuidbroek, die later predikant werd. Daarmee staken de vier dorpen ongunstig af bij de rest van het Oldambt. Toch was het onderwijs in deze streek over het algemeen goed bij de tijd.

De Franse tijd en daarna

Vanaf het eind van de achttiende eeuw groeide de aandacht voor het onderwijs. De gebouwen werden vernieuwd, de onderwijzers werden beter opgeleid en er kwamen nieuwe lesmethoden. De schoolinspecteur Hendrik Wester uit Oude-Pekela deed veel om zijn collega's te overtuigen van een nieuwe aanpak. In 1802 richtte hij het onderwijzersgezelschap 'Het heil der Jeugd, verschaffe ons vreugd' op, dat zetelde in Winschoten. Zuidbroek werd in 1818 het centrum van een eigen afdeling met zeven leden, die in elk geval tot 1858 heeft bestaan. Schoolmeester W. Zuidema deed in maart 1804 als eerste, samen met zijn collega van Zeerijp, officieel examen voordat hij benoemd werd in Uiterburen.

Dankzij de rapporten van de inspecteurs weten we het een en ander over de verschillende schooltjes. De Zuiderschool in Noordbroek was "te klein, te lang en dompig" voor de 200 kinderen die er 's winters zaten en werd daarom in 1811-12 geheel vernieuwd. De onderwijzerswoning staat er nog altijd. In 1827 kreeg de meester tevens de beschikking over een nieuwe schuur. De Noorderschool was al eerder vernieuwd. 's Zomers bleven de meeste arbeiderskinderen thuis om op het land te werken. In de zomer van 1836 herbergden beide scholen 90 en 70 leerlingen, maar het totaal aantal leerlingen werd in 1846 op 250 geschat. Alle kinderen zaten in hetzelfde lokaal. Pas in 1852 werd de Zuiderschool in drieën gesplitst en werden er twee ondermeesters benoemd.

Het schooltje in Zuidbroek dateerde uit 1714 en werd omstreeks 1840 geheel vernieuwd. Het schooltje herbergde in de zomer van 1836

120 leerlingen, in 1851 maar liefst 190. Het schooltje van Uiterburen was kleiner, hier zaten 's zomers 70 leerlingen, 's winters 110. De onderwijsinspecteur was bij zijn bezoek in 1836 tamelijk positief: meester H. Zuidema in Uiterburen gaf goed onderwijs, maar helaas was hij hardhorend. De meester van de Noorderschool had een nieuwe leesmethode bedacht, zijn collega J. Smid aan de Zuiderschool kreeg het advies zich wat minder druk te gedragen. Meester J.M. van Liessert van Zuidbroek praatte te geleerd, waardoor de leerlingen hem niet goed konden volgen.

Meeden kreeg omstreeks 1807 een nieuw schoolgebouw, tegenover de oude kosterij. Hier waren in 1846 zo'n 140 leerlingen. De boeren van Duurkenakker begonnen bovendien een particulier schooltje, om te voorkomen dat hun kinderen 's winters zulke lange tochten moesten maken. Het schooltje wordt genoemd in 1823, maar ging omstreeks 1840 weer ter ziele.

Het schooltje in Muntendam was eveneens nodig aan vernieuwing toe. Volgens Hendrik Wester was dit het slechtste gebouwtje uit zijn district. Daarom werd in 1825 een nieuw schoolgebouw met meerdere lokalen aan het Loeg neergezet. Ook hier is schoolmeesterswoning nog aanwezig. Het aantal leerlingen verdubbelde tussen 1846 en 1882 van van 200 tot 400. De inrichting van de lokalen was erg simpel. Evert Brinkman vertelt over zijn eerste schooldag omstreeks 1882:

Eindelijk brak de langverbeide dag aan. Met een lange, gepunte griffel in de ene en het pokkenbriefje in de andere hand, stapte ik met enige lotgenoten naar de school ... De oorspronkelijke bestemming van de lokalen was nog te herkennen. In den eerste plaats waren door den meester met olieverf een drietal landkaarten op de muur getekend, en wel één van de

provincie Groningen, één van nederland en één van... Palestina. Een andere eigenaardigheid van de oude school waren de lange schoolbanken, ieder voor zes personen bestemd. Op het tafelblad waren de leien vastgespijkerd. Houten vloeren hadden de lokalen niet: men kon zijn voeten laten rusten op een lat of regel, daaronder bevond zich zand.

(wordt vervolgd)